

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

મોટા ઘણાનું આંતરરાષ્ટ્રીય વર્ષ અને બાજરાના પાકનું ઉત્પાદન એક અભ્યાસ

ડૉ. સોમલાલ. એલ. ઠાકોર

અધ્યાપક સહાયક, અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ

જે. એમ. શાહ. આર્ટસ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ જંબુસર

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

ટૂંકસાર

સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘે ભારત સરકારના પ્રસ્તાવથી વર્ષ-2023ને INTERNATIONAL YEAR OF MILLETS (IYOM)-2023 જાહેર કરેલ છે. આ સ્મરણીય અવસરે ભારત અને ગુજરાતમાં મોટાદાણાના ધાન્યના અને તેમાં ખાસ બાજરાના પાકના ઉત્પાદનની સ્થિતિ કેવી છે તેની આંકડાકીય માહિતી પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી આ અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસ ગૌણ માહિતીના આધારે કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસ પરથી ફલિત થાય છે મોટાદાણા ધાન્યના ઉત્પાદનમાં વર્ષ-1980ની સરખામણીએ વર્ષ-2020-21માં નોંધપાત્ર વધારો હાંસલ થયેલ છે.

1. પ્રસ્તાવના:

“મને આશા છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય બાજરા વર્ષ 2023 સુરક્ષિત, ટકાઉ અને સ્વસ્થ ભવિષ્ય માટેના સામૂહિક આંદોલનની શરૂઆત કરશે.” - **પ્રધાનમંત્રી નરેન્દ્ર મોદી**

બાજરીનું આંતરરાષ્ટ્રીય વર્ષ INTERNATIONAL YEAR OF MILLETS (IYOM)-2023 ભારત સરકારે સંયુક્ત રાષ્ટ્રમાં આ માટે પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો. 2023 વર્ષને બાજરીનું આંતરરાષ્ટ્રીય વર્ષ (IYOM) તરીકે જાહેર કરવું. આ ભારતના પ્રસ્તાવને 72 દેશો અને યુનાઈટેડ દ્વારા ટેકો મળ્યો હતો. યુનાઈટેડ નેશન્સ જનરલ એસેમ્બલી (UNITED NATION'S GENERAL ASSEMBLY) એ 2023 તરીકે જાહેર કર્યું. બાજરીનું આંતરરાષ્ટ્રીય વર્ષ 5 માર્ચ, 2021ના રોજ જાહેર કર્યું. હવે ભારત સરકારે IYOM ઉજવવાનું નક્કી કર્યું છે. 2023 વર્ષ તેને લોકોનું ચળવળ બનાવવા માટે જેથી ભારતીય બાજરીની વાનગીઓના મૂલ્યવર્ધિત ઉત્પાદનો વૈશ્વિક સ્તરે સ્વીકારવામાં આવે છે. આ વર્ષ આંતરરાષ્ટ્રીય બાજરી વર્ષ 2023 ની ઉજવણી કરવામાં આવશે. જે ભારતનાં સતત પ્રયાસોથી શક્ય બન્યું છે. જાડાં આનાજનાં માપ સામાન્યની ઓળખ કરતાં જે હવામાનની, અનુકુળતા પોષક અને વિવિધ દીર્ઘકાલીન વિકાસના લક્ષ્યાંકો (**Sustainable Development Goals**)ને અનુરૂપ છે. તેને જોતાં ભારત સરકાર હાલ જાડાં ધાન્યને પ્રાથમિકતા આપી રહી છે. આજીવિકા સર્જન, ખેડૂતોની આવકમાં વધારો કરવા, તેમજ સમગ્ર વિશ્વની ખાદ્ય તેમજ પોષણ સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવાં માટે જાડું ધાન્ય તેની ક્ષમતાને જોતાં ખુબ જ મહત્વ પૂર્ણ છે.

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

આ બરછટ ધાન્ય માટે પ્રારંભિક પૂરાવા સિંધુ ધાટીની સભ્યતામાં જોવા મળે છે અને ભોજન માટે ઉછેરવામાં આવેલા તેમના પ્રથમ છોડમાં સામેલ હતા. અત્યારે બરછટ ધાન્યની ખેતી આશરે 131 દેશમાં થાય છે. તથા એશિયા અને આફ્રિકામાં આશરે 60 કરોડ માટે પરંપરાગત ભોજન છે. “આંતરરાષ્ટ્રીય બાજરા વર્ષ” વેશ્વિક ઉત્પાદન વધારવાની વિશિષ્ટતક પ્રદાન કરશે. જેથી અસરકારક પ્રસસ્કરણ અને સેવન સુનિશ્ચિત થશે. પાકને ફરતાં રાખવાની વધારે સારી ઉપયોગીતા હાંસલ થશે તથા બાસ્કેટના મુખ્ય ઘટક તરીકે બરછટ ધાન્યને પ્રોત્સાહન આપવા ભોજન વ્યવસ્થાઓ દ્વારા શ્રેષ્ઠ જોડાણને પ્રોત્સાહન આપશે.

2. શોધ પ્રશ્ન, ઉદ્દેશ અને સંશોધન પદ્ધતિ

❖ શોધ પ્રશ્ન

(અ) ભારત અને ગુજરાતમાં મોટા દાણાના પાકના ઉત્પાદનની પ્રમાણમાં કેવા ફેરફાર આવેલ છે ?

(બ) 1980 થી 2020 દરમિયાન ભારત અને ગુજરાતમાં બાજરીનું ઉત્પાદન કેટલું રહ્યું છે ?

(ક) બાજરી અને મોટા દાણાની પરિમાણાત્મક માહિતી કઈ છે ?

❖ ઉદ્દેશ

(અ) ભારત અને ગુજરાતમાં મોટા દાણાના ધાન્ય અને બાજરાના પાકના ઉત્પાદનના પ્રમાણની આકાંક્ષીય માહિતી મેળવવી.

(બ) બાજરી અને મોટા દાણાની પરિમાણાત્મક માહિતી મેળવવી.

❖ સંશોધન પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત અભ્યાસ ગૌણ માહિતીના આધારે કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસમાં ઉત્પાદકીય માહિતીનું આંકડાકીય વિશ્લેષણ કરવામાં આવેલ છે.

3. મોટા દાણાના ધાન્યની આંકડાકીય માહિતીનું વિશ્લેષણ

પ્રસ્તુત મુદ્દામાં આંકડાકીય માહિતીનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવેલ છે, જેમાં બરછટ ધાન્ય શું છે, મોટા દાણાની આંકડાકીય માહિતી, બાજરાના પાકની આંકડાકીય માહિતી અને પરિમાણાત્મક માહિતી દર્શાવવામાં આવેલ છે.

(અ) બરછટ ધાન્ય શું છે?

બરછટ ધાન્ય હિન્દીમાં “મોટું અનાજ ” કહેવામાં આવે છે. તે નાનાં બીજવાળા વાર્ષિક ઘાસનો સમૂહ છે. જેને મુખ્યત્વે સમશીતોષ્ણ , ઉષ્ણકટિબંધ અને ઉષ્ણકટિબંધ પ્રદેશોનાં શુષ્ક વિસ્તારોમાં મુખ્યત્વે સીમાંત જમીન ઉપર ધાન્ય પાક તરીકે ઉગાડવામાં આવે છે. બરછટ ધાનનું મહત્વ આ પ્રમાણે છે, જેમકે આબોહવા માટે અનુકૂળ પાક, નાના ખેડૂતો માટે વ્યવહારક્ષમ વિકલ્પ, ઉચ્ચ પોષણ અને આરોગ્ય લાભ તેમજ આર્થિક અને ખાદ્ય સુરક્ષાની દ્રષ્ટી એ પણ ખુબ મહત્વ રહેલું છે.

ભારતમાં, બરછટ ધાનને મુખ્ય : ગૌણ અને કૃત્રિમ જુથમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.

- મુખ્ય બરછટ ધાન્ય-જુવાર,બાજરી,રાગી.
- ગૌણ બરછટ ધાન્ય -કંગણી,ચીના,કોડો.
- યોગાનના બરછટ ધાન – સવા,કુટકી.
- કૃત્રિમ બરછટ ધાન્ય- કુટ્ટ અને ચોલાઈ.

(બ) મોટા દાણાના ધાન્યની આંકડાકીય માહિતી

(1) ભારતમાં મોટા ધાન્યનું ઉત્પાદન કરતાં રાજ્યો.

ભારતમાં જુદાં- જુદાં રાજ્યોમાં બાજરીનું ઉત્પાદન થાય છે તેની વિગત દર્શાવવા આવી છે.

ટોચના પાંચ રાજ્યો બાજરીના પાકનું ઉત્પાદન

કોષ્ટક:નં- 1

ક્રમ	રાજ્યો	બાજરીનાપાકો
1	રાજસ્થાન	બાજરી/જુવાર
2	કર્ણાટક	જુવાર /રાગી
3	મહારાષ્ટ્ર	રાગી/જુવાર
4	ઉત્તરપ્રદેશ	બાજરી
5	હરિયાણા	બાજરી

(સ્ત્રોત: WWW. Agricoop. nic. in)

ભારત વિશ્વમાં જાડાં અનાજ ઉત્પાદનમાં ખૂબ આગળ છે. વૈશ્વિક ઉત્પાદનમાં તેની ભાગીદારી 41 ટકા છે. **Food and Agricultural Organization** (FAO) નાં જણાવ્યા મુજબ વર્ષ 2020 માં વિશ્વમાં જાડાં અનાજનું 3 કરોડ મેટ્રિક ટનથી વધુ ઉત્પાદન થયું હતું. તે પૈકી 41 ટકા ઉત્પાદન ભારતમાં થયું હતું. 2021-22 વર્ષ માં જાડાં અનાજના ઉત્પાદનમાં 27 ટકાનો વધારો નોંધાયો છે. ટોચના પાંચ રાજ્યો **રાજસ્થાન**, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તરપ્રદેશ અને હરિયાણા એમ પાંચ રાજ્યો મોટા અનાજનું વધુ ઉત્પાદન કરે છે. નિકાસ વેપાર પણ જાડાં અનાજની ભાગીદારી 1 ટકા છે. જાડાં ધાન્યની વૈશ્વિક નિકાસ વર્ષ 2019 માં 38 કરોડ ડોલર હતી જેમાં વર્ષ 2020 માં વધારો થઈ ને 40. 27 કરોડ ડોલર થઈ હતી.

(2) ભારતમાં મોટા અનાજનું ચિત્ર:

અનાજનમાં જુવાર, બાજરી, રાગી, નાની બાજરી જેવા તમામ અનાજનું ઉત્પાદન વર્ષ 1980-81 થી વર્ષ 2020-21 દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

ભારતમાં મોટા અનાજનું ઉત્પાદન (લાખ ટન)

કોષ્ટક:નં- 2

પાક	1980-81	1990-91	1999-2000	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
સિંગર	1185	1590	1482	2230	2185	2346	2210	2279	2192	2369
જુવાર	629	556	1204	1319	1327	1578	1374	1283	1373	1390
બાજરી	817	782	918	2230	2265	2113	2430	2280	2425	2282
મકાઈ	1276	1406	1289	1442	1553	1869	1787	1960	1816	1659
ઘઉં	2069	2128	2116	2811	2700	2759	2929	3020	3268	3204
કુલ અનાજ	1026	1174	1343	2340	2221	2338	2414	2421	2616	2610

(સ્ત્રોત: સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ગુજરાત -2018-19, અર્થ શાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર નિયામકશ્રીની કચેરી ગાંધીનગર)

- ભારતમાં મોટા અનાજનું ઉત્પાદનની વાત કરીએ તો વર્ષ 1980-81 કુલ આનાજનું ઉત્પાદન 1026 લાખ ટન હતું તેમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થઈને વર્ષ 2020-21માં 2610 લાખ ટન થયું છે. જુવારનું ઉત્પાદન સૌથી ઓછું અને સૌથી વધારે ઘઉંનું 3204 લાખ ટન છે.
- 14. ચોખા અને ઘઉં સરખામણીમાં જાડાં અનાજમાં પોષક દ્રવ્યોનું સંયોજન:
- અન્ય પાકોની સરખામણીમાં પોષક દ્રવ્યોનું કેટલા પ્રમાણમાં છે તે બતાવવામાં આવ્યું છે.

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

(3) ગુજરાતમાં અનાજનું ઉત્પાદન:

ગુજરાત રાજ્યમાં ખેતીમાં ક્યાં ક્યાં પાકોનું વાવેતર અને ઉત્પાદન થાય છે . તેની વિગત આ પ્રમાણે છે.

ગુજરાતમાં અનાજનું ઉત્પાદન

કોષ્ટક:નં - 3

ક્રમ	પાક	વિસ્તાર(`000 હેક્ટર)		ઉત્પાદન (`000 ટનમાં)	
		2018-19	2019-20 \$	2018-19	2019-20 \$
1	ચોખા	839	847	1969	1969
2	ઘઉં	797	1337	4037	4037
3	જુવાર	76	57	77	77
4	બાજરી	392	172	270	270
5	કુલ અનાજ	3188	3639	8072	8072
6	કપાસ	2660	2668	8708	8708
7	મગ ફળી	1594	1552	3261	3261
8	કુલ તેલીબીયાં	2560	2690	5421	5451

*કપાસનું ઉત્પાદન દરેક170 કિલોગ્રામ `000 ગાંસડીમાં છે. \$ બીજો આગોતરો અંદાજ

(સ્ત્રોત: સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ગુજરાત -2018-19, અર્થશાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર નિયામકશ્રીની કચેરી ગાંધીનગર)

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

ઉપરોક્ત કોષ્ટકમાં અનાજનું ઉત્પાદન દર્શાવવામાં આવ્યું છે. કુલ આનાજનું ઉત્પાદન વર્ષ 2018-19માં 8072 લાખ ટન હતું, જ્યારે વાવેતર વિસ્તાર 3188 લાખ હેક્ટર હતો. કુલ તેલીબીયાનો વાવેતરનો વિસ્તાર અને ઉત્પાદન અનુક્રમે વર્ષ 2018-19માં 2560 લાખ હેક્ટર 5421 લાખ ટન છે.

(ક) બાજરીના પાકની આંકડાકીય માહિતી

(1) બાજરીની વૈશ્વિક સ્થિતિ:

મોટા આનાજમાં બાજરાના પાકની વર્તમાનમાં કેટલું ઉત્પાદન થાય છે અને કેટલા વિસ્તારમાં વાવેતર થાય છે તે બાબતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

બાજરાની વૈશ્વિક સ્થિતિ, બાજરાપાક નો વિસ્તાર અને ઉત્પાદન (2019)

કોષ્ટક:નં- 4

ક્રમ	પ્રદેશો	વિસ્તાર (લાખ હેક્ટર)	ઉત્પાદન (લાખ ટનમાં)
1	આફ્રિકા	489	423
2	અમેરિકા	53	193
3	એશિયા	162	215
4	યુરોપ	8	20
5	ઓસ્ટ્રેલિયા/ન્યુઝીલેન્ડ	6	12
6	ભારત	138	173
7	દુનિયા	718	863

સ્ત્રોત: WWW. Agricoop. nic. in

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

ઉપરોક્ત કોષ્ટક બાજરીના પાકની વૈશ્વિક સ્થિતિ તેમજ બાજરીના વિસ્તાર અને ઉત્પાદન 2019નાં વર્ષ મુજબ જોઈએ તો આફ્રિકામાં બાજરાના પાકનો વાવેતર વિસ્તાર 489 લાખ હેક્ટર અને 423 લાખ ટન ઉત્પાદન હતું . ઓસ્ટ્રેલિયા તથા ન્યુઝીલેન્ડ બાજરાના પાકનો વાવેતર વિસ્તાર 6 લાખ હેક્ટર અને 12 લાખ ટન ઉત્પાદન હતું. વર્ષ 2019 પ્રમાણે ભારતમાં બાજરાના પાકનો વાવેતર વિસ્તાર 138 લાખ હેક્ટર અને 173 લાખ ટન ઉત્પાદન હતું.

(2) ગુજરાતમાં બાજરીનું ઉત્પાદન:

બાજરી બીજા ધાન્ય પાકોની સરખામણીમાં સૌથી વધારે દૃષ્ટાંતની પરીસ્થિતીનો સામનો કરે છે. તેથી જ રાજ્યના સુકા, અર્ધ સુકા વિસ્તારોમાં અન્ય પાકોની સરખામણીમાં સારું ઉત્પાદન આપે છે. રાજસ્થાન બાજરીનો સૌથી વધુ વાવેતર વિસ્તાર ધરાવે છે, પરંતુ ઉત્પાદનમાં ગુજરાત મોખરે છે. મહારાષ્ટ્ર ત્રીજું અગત્યનું રાજ્ય છે. ગુજરાત રાજ્યમાં બનાસકાંઠા, મહેસાણા, ખેડા, અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જૂનાગઢ વગેરે જિલ્લાઓ બાજરીના પાક માટે જાણીતા છે.

ગુજરાતમાં બાજરીનું ઉત્પાદન

કોષ્ટક:નં- 5

ક્રમ	વર્ષ	વાવેતર વિસ્તાર (000 હેક્ટર માં)	ઉત્પાદન (000 ટનમાં)
1	1980-81	1502	1127
2	1985-86	1506	713
3	1990-91	1394	1091
4	1995-96	1328	1172
5	1999-2000	2254	982
6	2010-11	872	1501

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

7	2016-17	431	931
8	2021-22	168	265

(સ્ત્રોત: સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ગુજરાત -2018-19, અર્થ શાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર નિયામકશ્રીની કચેરી ગાંધીનગર.)

ગુજરાતમાં બાજરીનું ઉત્પાદન વર્ષ 1980-81 વાવેતર વિસ્તાર લાખ હેક્ટર માં 1502 અને 1127 ઉત્પાદન લાખ ટન હતું તેમાં વધારો થઈ ને વર્ષ 2021-22 વાવેતર વિસ્તાર 168 લાખ હેક્ટર માં અને 265 ઉત્પાદનલાખ ટન હતું. જે વાવેતર અને ઉત્પાદન ઘટાડો થયેલ જવા મળે છે.

(3) બાજરી ના ટેકાના ભાવ:

સરકાર દ્વારા ખેત ઉત્પાદન માટે લઘુત્તમ ટેકાના ભાવ(Minimum Support Price (MSP) નક્કી કરવામાં આવે છે .

બાજરી ના ટેકાના ભાવ(100 કિલોએ)પર ક્વિન્ટલ

કોષ્ટક:નં- 6

ક્રમ	વર્ષ	ભાવ (રૂપિયામાં)
1	2014-15	1250
2	2015-16	1275
3	2016-17	1330
4	2017-18	1425
5	2018-19	1950
6	2019-20	2000

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

7	2020-21	2150
8	2021-22	2250

સ્ત્રોત:WWW. Agricoop. nic. in

સરકાર દ્વારા બાજરીના મહત્તમ ટેકાના ભાવ આપવા માં આવે છે. વર્ષ 2014-15 પર ક્વિટલ 1250 રૂપિયા હતો. તેમાં વધારો કરીને વર્ષ 2020-21 અને 2021-22માં ક્વિટલનાં ભાવ અનુક્રમે 2150 અને 2250 થયા છે જે એક વર્ષમાં 100 રૂપિયાનો વધારો થયેલો જોવા મળે છે

(5) મોટા દાણાનો ધાન્ય અને બાજરાના પાકની પરિમાણાત્મક માહિતી

(1) ગુજરાતમાં સિંચાઈ વિસ્તાર:

પાકનાં વિકાસ અને ઉત્પાદન માટે ખાતરનું જેટલું મહત્વ છે. એટલું મહત્વ સિંચાઈનું છે, ગુજરાતમાં સિંચાઈની સ્થિતિ આ મુજબ છે.

ગુજરાતમાં પાક પ્રમાણે સિંચાઈ વિસ્તાર (ટકામાં)

કોષ્ટક:નં- 7

ક્રમ	પાક	2007-08	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18
1	સિંગર	61.48	60.60	60.86	59.85	62.61	67.50	74.54	69.16	73.00
2	જુવાર	19.83	14.70	14.70	17.87	44.00	14.58	23.02	13.38	27.15
3	બાજરી	22.29	28.08	28.08	44.24	52.75	55.91	66.49	60.00	65.73
4	મકાઈ	12.52	13.89	13.89	10.72	14.06	27.13	24.76	32.33	33.41

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

6	ઘઉં	90.81	95.14	95.19	80.35	71.14	94.32	96.87	93.94	92.49
7	કુલ અનાજ	52.56	53.70	52.97	56.02	56.05	68.01	70.12	66.41	71.38

સ્ત્રોત:સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ગુજરાત -2018-19, અર્થશાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર નિયામકશ્રીની કચેરી ગાંધીનગર

ગુજરાતમાં મોટા અનાજનાં વર્ષ 2007-08 કુલ અનાજમાં સિંચાઈ નો વિસ્તાર 52.56 ટકા હતો. તેમાં વધારો થઈને વર્ષ 2017-18માં સિંચાઈ નો વિસ્તાર 71.38 ટકા હતો. વધુ સિંચાઈ વિસ્તારની ટકાવારી ડાંગરના પાકમાં હતી જે 73.00 ટકા હતી તેમજ ઓછો સિંચાઈ જુવારના પાકનો હતો. જ્યારે બાજરી નાં પાકનો સિંચાઈ વિસ્તાર 65.73 ટકા છે.

(ઈ) ગુણાત્મક માહિતી

(1) શ્રી અન્ન યોજના ('Shri Anna' Yojana):

વર્ષ 2022-23 અંદાજપત્ર જાડાં અનાજને શ્રી “અન્ન” યોજના નામ આપીને વિશ્વમાં તેને પ્રોત્સાહન આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવી છે. વિશ્વમાં બાજરીને લોકપ્રિય બનાવવા ભારત મોખરે રહ્યું છે. ગુજરાતમાં બાજરી, રાગી, જુવાર, મકાઈ જેવા મોટા ધાન્યનું ઉત્પાદન ઘણું છે. પોષણ આહાર થી ભરપુર આતમામ મોટા ધાન્યનું ઉત્પાદન વધારવા શ્રી અન્ન યોજનાની જાહેરાત થઈ છે. ગુજરાત તેમજ ભારતમાં પ્રાકૃતિક ખેતી કરતાં નાના ખેડૂતો માટેનું મોટું પ્રોત્સાહન પૂરું પડશે.

મોટા અનાજને પ્રોત્સાહન વડે ભારતને શ્રી અન્ન યોજના માટે વૈશ્વિક હબબનાવવા અંદાજપત્રમાં ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ મિલેટ રીસર્ચ, હૈદરાબાદ ને શ્રેષ્ઠ પ્રથા, સંશોધન અને તકનીકો શેર કરવા માટે સેન્ટર ઓફ એક્સલેન્સ તરીકે સમર્થન આપવાનું જાહેર કર્યું. ગ્રામીણ ભારતના યુવાનો પ્રયોગશીલ ખેતી તરફ પ્રેરાય તે આશયથી અંદાજપત્ર માં એગ્રીકલ્ચર એક્સિલેટર ફંડની જોગવાઈ થઈ છે.

ભારત દેશની વસ્તી કૂદકેને ભૂસકે વધી રહી છે. પરંતુ સામે પક્ષે ખોરાક-પાણી અને રહેઠાણની સમસ્યા વધારે વિકરાળ બની રહી છે. ભારત સરકાર દેશમાં રાજ્ય સરકાર અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો સાથે ના વિવિધ વિભાગોના પ્રયત્નોના કારણે ભરછઠ ધાનને લોકપ્રિય બનાવવા માટે પ્રયાસો ગતિ પકડી રહ્યા છે. પ્રયાસો ગતિ પકડી રહ્યા છે. એક એક ક્રાંતિકારી આર્થિક અને

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

ઐતિહાસિક અભિયાન પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. તંદુરસ્ત ભારત અંગે પ્રધાનમંત્રીની પરિકલ્પના મુજબ દેશ આઝાદીના અમૃત કાળમાં પ્રવેશી રહ્યો છે. ત્યારે જન ભાગીદારી ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવી રહ્યું છે. આ ઉત્કૃષ્ટ આહાર અંગે લોકો દ્વારા ચળવળ ઊભી કરવામાં આવી રહી છે. જેનાથી ભારત જેવા દેશમાં કુપોષણ માતા મરણદર માં અદ્વિતીય સિદ્ધિ હાંસલ કરી શકાશે તેમાં બે મત નથી. એ હવે આવનાર સમય બતાવશે. ભૂતકાળમાં પણ માનવીનો ખોરાક મોટા ધાન્યનો હતો. પરંતુ હવે પણ સમય આવી ગયો છે. આ ધાન્યના વાવેતર વિસ્તારમાં વધારો કરી લોકો સુધી વધુમાં વધુ વહેંચી શકાય. જેથી વિશ્વમાં અનાજની તંગી માંથી છુટકારો મળી રહે અને અનાજની અછત દૂર થાય. ચાલો સાથે મળીને આ આંતરરાષ્ટ્રીય મોટા દાના અનાજનાં આંદોલનને સાચા અર્થમાં સાર્થક બનાવીએ.

(2) ગર્ભવતી અને સ્તનપાન કરાવતી મહિલાઓ માટે જાડાં આનાજ

ગર્ભાવસ્થા એક માનસિક સ્થિતિ છે. જેમાં વજન પ્લાઝમાં અને લોહીનાં પ્રમાણમાં ફેરફાર થવાની સાથે ગર્ભની વૃદ્ધિ અને વિકાસને વેગ આપવા પોષક દ્રવ્યો માટેની માગમાં વધારો થાય છે. જાડાં આનાજ આધારિત પૂરક ખાધ ઉત્પાદનો ગર્ભવતી અને સ્તનપાન કરાવતી મહિલાઓ માટે જાડાં આનાજ પોષક દ્રવ્યોથી સભર છે.

જૂની પેઢીઓમાં જાડું ધાન્ય પોષણનું અભિન્ન અંગ હતું. પરંતુ પાંચ પોષક તત્વોથી ભરપુર આ અનાજનો ઉપયોગ ધીરે ધીરે ઘટી રહ્યો છે. ન્યુટ્રીશિનલ જનરલના જણાવ્યા મુજબ ભારતમાં ત્રણ વર્ષ સુધીના બાળકો જો દિવસમાં 100 ગ્રામ બાજારાના લોટનું સેવન કરે તો તેમને આયરનનો પૂરતો જથ્થો મળી રહે. બાજારાનો લોટ ભારતની મહિલાઓમાં જોવા મળતી લોહીની કમીની સમસ્યાનો ઉકેલ છે. માત્ર ભારતમાં જ નહીં પણ વિશ્વભરનાં બાળકો અને મહિલાઓ લોહાતત્વને અને ખનીજ તત્વની ઉણપ જોવા મળે છે. ન્યુટ્રીશિયન્સનું કહેવું છે કે ઘઉં અને ચોખા ને મુકાબલે બાજરો બહેતર પ્રમાણમાં લોહતત્વ અને ઝિંક પૂરા પાડે છે.

તંદુરસ્ત અને પોષક આહાર છે જાડું આનાજ ખાધ સુરક્ષામાં મોટું પ્રદાન કરે છે. ન્યુટ્રી સિરિયલ તરીકે ઓળખાતું આ આનાજ માનવ શરીરને તેના સામાન્ય કામકાજ માટે મહદઅંશે પોષક તત્વો પૂરા પડે છે. આ આનાજમાં ગ્લાઈસેમિક ઇન્ડેક્સ (Glycemic index) હોય છે. ડાયાબિટીસને રોકવામાં પણ મદદ કરે છે. આયરન, ઝિંક અને કેલ્સિયમ જેવા ખનિજો મળી રહે છે. વજન ઘટાડવામાં અને બ્લડ પ્રેશરને અકુંશમાં લેવામાં પણ મદદ મળે છે.

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

(3) 2018 બાજરીના પ્રચાર માટે લેવાયેલા પગલાં :

બાજરી માટેનું આંતરરાષ્ટ્રીય વર્ષ 2018 –પોષક અનાજ તરીકે જુવાર, મોતી બાજરી(બાજરી), આંગળીનો બાજરો(રાગી/મંડુઆ) નાની બાજરી એટલે કે ફોક્સટેલ બાજરી (કાંગણી/કાકુન), પરોસા(ચીના) કોડો બાજરી (કોડો), બારી બાજરી (સવા) સનવા(ઝાંગોર), લિટલ બાજરી (કુટકી) અને બે સયુડો બાજરી આ તમામ મોટા આનાજનાં નામ છે.

- 2018 ખાદ્ય સુરક્ષા મિશન અંતર્ગત બાજરી પર સબ મિશન .
- કેટલાક રાજ્યોમાં બજારી પર મિશન સારું કર્યું
- મહિલા અને બાળ વિકાસ મંત્રાલય દ્વારા મિશન અભિયાન હેઠળ બાજરાનો સમાવેશ થાય છે.
- **Indian Council of Agricultural Research (ICAR)** હિમ શક્તિ નામનું કવીનોઆ (Quinoa) પ્રકાશિત કર્યું.
- કવીનોઆ એક નવાં પાક પોષક અનાજ જાહેર કરવામાટેનું સૂચન કરવા માટે ICAR નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.
- 200 સ્ટાર્ટ અપ સપોર્ટેડ IIMR હૈદરાબાદ દ્વારા 320 કરોડનું ટન ઓવર હાથ ધરવામાં આવશે.
- ટેકનોલોજી બેકસપોર્ટિંગ માટે 400 ઉદ્યોગ સાહસિકો (Entrepreneurs)દ્વારા 900 કરોડનું ટન ઓવર.
- સેન્ટર ઓફ એક્સલેન્સમાં 67 મૂલ્ય વર્ધિત ટેકનોલોજી વિકસાવવામાં આવી.
- બાજરીની નિકાસ \$24 મિલિયન(2017)થી વધીને \$26 મિલિયન 2020 થઈ.
- 13 નાં પ્રકાશન અહેવાલ મુજબ ઉચ્ચ ઉપજ આપતી જાતો બાજરીની 4 બાયો ફોરટીફાઈડ નો સમાવેશ થાય છે.

Vidhyayana - ISSN 2454-8596

An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal

www.vidhyayanaejournal.org

Indexed in: ROAD & Google Scholar

સંદર્ભ

- સામાજિક આર્થિક સમીક્ષા ગુજરાત -2018-19, અર્થ શાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર નિયામકશ્રી ની કચેરી ગાંધીનગર.
- વર્લ્ડ ઇકોનોમી આઉટલુક ,ઓક્ટોબર-2021.
- [WWW. Agricoop. nic. in.](http://WWW.Agricoop.nic.in)
- સંદેશ પેપર ,અમદાવાદ આવૃત્તિ. તા-2/02/2023
- GOVERNMENT OF INDIA BUDGET,2023-2024.
- આંકડા અને કાર્યક્રમ અમલીકરણ મંત્રાલય ,ભારત સરકાર .
- વર્લ્ડ ઇકોનોમી આઉટલુક ,ઓક્ટોબર-2021. 2. **Nutritive Value Of Indian ,2004**
- **Indian food composition-2017, PDF , Nutritive Value Of Indian ,2004. , PDF**